

KARAKURUM BÖLGESİ'NDEKİ ARAP HARFLİ YAZITLAR***Osman MERT******Öz**

Hangai Sıradağlarının ormanla kaplı güney yamaçları ve Karakurum iklim özellikleri; su kaynakları, uluslararası yollar, savunma ve güvenlik... açılarından Moğolistan coğrafyasının en avantajlı bölgeleridir. Bölgenin bu özelliklerinin farkında olan Türkler ve Moğollar tarih boyunca bu coğrafyayı kağanlık merkezi olarak kullanmışlardır.

Türkler Dönemi'nde özellikle Soğdlar, Moğollar Dönemi'nde ise daha ziyade Farslar ve Araplar İpek Yolu aracılığıyla bölgeye gelmişler ve Karakurum'da ticarete uzun süre hâkim olmuşlardır. Çin'deki Moğol Hanedanlığı ile Karakurum'daki yönetim arasındaki rekabet nedeniyle şehir cazibesini yitirinceye kadar şehrin en önemli sakinlerinden olan Müslümanlar, Karakurum'a iki cami inşa etmişler; inanç sistemlerini, kültürlerini ve alfabelerini de bölgeye taşımışlardır.

Bölgede Müslümanlardan günümüze ulaşabilmiş iki adet Arap harfli yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlardan birincisi, (yazı alanın üst kısmına sonradan Moğol bayrağındaki sembollerin; alt kısmına ise çiçek motiflerinin oyma yöntemiyle eklenmesi ve yıllarca üzerine sürülen yağlar dolayısıyla) orijinal görüntüsünü kaybetmiş ve büyük oranda yıpranmıştır. 1338 yılında ölen İmam Yunus adlı birine ait mezar taşı üzerinde bulunan ikinci yazıt ise açık alanda korumasız bir şekilde durmasına rağmen sağlam durumdadır.

“Karakurum Bölgesi'ndeki Arap Harfli Yazıtlar” adlı bu çalışmada da önce Karakurum Bölgesi'nin Türkler ve Moğollar zamanındaki durumu anlatılmış; ardından da bölgedeki Arap harfli yazıtlar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Moğolistan, Karakurum, Arap harfli yazıt, İpek Yolu.

**INSCRIPTIONS IN THE ARABIC LETTERS AROUND
KARAKURUM REGION****Abstract**

Southern slopes of Hangai Mountains covered with woods and Karakurum are the most advantageous regions in Mongolia in terms of climatic characteristics, water sources, international routes, defence and security. Turks and Mongols who were aware of these advantages in the region used this geography as a centre for ruling throughout the history.

People from Sogdiana during Turkish periods and Farsi and Iranian people during Mongolian period came to this region through Silk Road and dominated trade for a long time in Karakurum. Because of the rivalry between the dominion in Karakurum and Mongolian Dynasty in China, Muslims who were the most peaceful inhabitants of the city were able to build two mosques and bring their belief systems, cultures and alphabets to the city until it completely lost its charm.

* “Karakurum Bölgesi'ndeki Arap Harfli Yazıtlar” adlı bu çalışma, 6-7 Haziran 2014 tarihlerinde Ahlat'ta düzenlenen “Arap Harfli Yazıtlar ve Ahlat Mezar Taşları Çalıştayı”nda sunulan “Moğolistan'daki Arap Harfli Yazıtlar” başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, omert@atauni.edu.tr.

There are two inscriptions in the region which could reach today thanks to Muslims and they are written in Arabic letters. The first one (because the symbols of Mongol flag above the writing, and flower motifs under it were carved and it was plastered with oil for many years) lost its original look and it has been substantially worn off. The second inscription, which was found on a tombstone of a person named İmam Yunus who died in 1338, was able to keep its sound condition despite being outside and unprotected.

In this study called “Inscriptions in Arabic Alphabet around Karakurum Region”, first the state of Karakurum region during Turkish and Mongolian period was explained and then information was given about the inscriptions in the Arabic Alphabet around the region.

Keywords: Mongolia, Karakurum, Arabic inscriptions, Silk Road.

1. Giriş:

1.1. Türk Kağanlıkları Zamanında Karakurum Bölgesi:

Moğolistan coğrafyası iklim özellikleri, su kaynakları, uluslararası yollar, savunma ve güvenlik... açılarından değerlendirildiğinde yaşanabilecek en uygun bölgelerin Hangai Sıradağlarının ormanla kaplı güney yamaçları ve Karakurum Bölgesi olduğu dikkatleri çeker.

Orhun Yazıtlarının da içinde bulunduğu “Ötüken Bölgesi” / “Orhun Bölgesi”, coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle tarihin her döneminde Türk kağanlıklarının ve imparatorluklarının merkezi olmuş ve kutsal sayılmıştır. Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarının bulunduğu bölgenin 20 *km* güneybatısında Uygur Kağanlığı'nın başşehri (olarak bilinen) Karabalgasun; 40 *km* güneyinde Cengiz Han'ın başşehri Karakurum¹ ve Erdenezuu Manastırı²; 20 *km* kuzeyinde Ogi Gölü³; Ogi Gölü'nün de 6 *km* batısında Uygur kale şehirlerinden Çilen Balgas⁴; 1,5 *km* batısında Orhun Irmağı'nın Hangai Dağları'nın eteklerinden gelen küçük bir kolu; 1,5 *km* kuzeydoğusunda ise Höşöö Tsaidam Gölü⁵ yer alır.

Aylılmaz (2004, s. 181-192) konuyla ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

Bilge Kağan, halkına ve kendinden sonraki kuşaklara mesaj verirken Ötüken'in eşsiz güzelliklere sahip olduğunu, Türkler için hayati önem taşıdığını, asker sevk ettiği (elde ettiği) topraklar içinde bu kadar güzel bir yerin bulunmadığını, Türklerin burayı terk

¹ GPS kaydı: 47°11'51,07"K 102°49'25,76"D.

² GPS kaydı: 47°12'05,98"K 102°50'34,65"D.

³ GPS kaydı: 47°46'07,20"K 102°46'14,38"D.

⁴ GPS kaydı: 47°45'22,14"K 102°38'40,67"D.

⁵ GPS kaydı: 47°34'37,12"K 102°51'18,92"D.

ettikleri takdirde yok olup gideceklerini, burada kalıp ticaretle uğraştıklarında ise, sonsuza kadar mutlu ve huzurlu biçimde yaşamlarını sürdüreceklerini kesin bir dille ifade eder:

... *ilg(e)rü : ş(a)n̄tun̄g : ý(a)zıka t(e)gi : sül(e)d(i)m : t̄(a)luýka : kiç(i)g : t(e)gm(e)d(i)m : bir(i)g(e)rü : toköz : (e)rs(i)nke : t(e)gi : sül(e)d(i)m : töpütke : kiç(i)g : t(e)gm(e)d(i)m : quun̄g(a)ru : y(i)n̄çü ög(ü)z k(e)çe : t(e)m(i)r k̄(a)p(i)ḡka : t(e)gi : sül(e)d(i)m : yır(ı)ḡ(a)ru : y(e)r b̄(a)y(ı)rquu : yirin̄ge : t(e)gi : sül(e)d(i)m : bun̄ça : yirke : t(e)gi : yor(ı)t̄d(i)m : ötǖk(e)n : yışda : yig : idi yooç : (e)rm(i)ş : il tuş(ı)k̄ : yir : ötǖk(e)n : yış(e)rm(i)ş : Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize pek az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e pek az kala durdum; batıda İnci (Sir Derya) Irmağı'nı geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim, kuzeyde Yir Bayurku topraklarına kadar ordu sevk ettim, bunca diyara kadar ordularımı yürüttüm (ve sonunda anladım ki) Ötüken ormanlarından daha güzel yer asla yok imiş! (Türk milletinin yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken Ormanı imiş! KT G 3-5*

... *ōl y(e)rg(e)rü : b̄(a)r̄ş(a)r̄ : tür̄ük : bođ(u)ñ : ölt(e)çis(e)n : ötǖk(e)n : yir : ōl(u)r̄(u)p : (a)r̄k̄(ı)ş : tirk̄(i)ş : ış(a)r̄ : n(e)n̄ḡ bun̄g(u)ḡyoç : ötǖk(e)n : yış : ōl(u)r̄ş(a)r̄ : b̄(e)n̄ggü : il tūta : ōl(u)r̄t̄(a)çı s(e)n : (Ey) Türk milleti (Kutsal) Ötüken topraklarında oturup, (buradan) kervanlar gönderirsen (ticaretle uğraşırsan) hiçbir sıkıntın olmayacak. Ötüken Ormanı'nda oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olarak hükmedeceksin. KT G 8*

Bilge Kağan'ın yukarıdaki sözleriyle Türk milletine “Ötüken'de oturmayı” ve “kervanlar sevk etmeyi / ticaretle uğraşmayı” öğütlemesi aynı zamanda yerleşik hayatın ve bölgenin İpek Yolu üzerindeki ticari merkezlerden biri olduğunun da önemli göstergelerindedir.

Bilge Kağan'ın Türk milletine “Ötüken'de oturma”yı ve “kervanlar sevk etme”yi tavsiye etmesi hiç de tesadüfi değildir. Çünkü o, kendisinden önceki Türk kağanlarının tecrübelerini çok iyi bilmektedir. Önce Hunlar'ın sonra da (Kök)türkler'in Çin'den vergi olarak alınan ipeği ve kendilerinin ürettikleri demir ve demir ürünlerini Bizans'a satılabilmek / ulaştırılabilmek için verdikleri mücadelelerden, yaptıkları savaşlardan haberdardır. Nitekim o döneme ait Çin, Bizans, Fars ve Arap kaynaklarında da Türkler'in (özellikle İstemi Yabgu zamanında (552-576)) İpek Yolu'nun kontrolünü ele geçirmek için yaptıkları antlaşmalara ve verdikleri mücadelelere ait son derece kıymetli bilgiler mevcuttur. Ötüken Bölgesi özellikle de kağanlık merkezinin bulunduğu Ordu Balık (Karabalgasun / Harbalgas) şehri, Türkler'in güçlü oldukları dönemlerde Çin'den, Soğdiana'dan, İran'dan, Bizans'tan sık sık elçilerin ve kervanların gidip geldiği İpek

Yolu'nun en işlek merkezlerinden biri hâline gelir; Çin ile Bizans arasında âdeta köprü vazifesi görür.

Ötüken'in coğrafi ve stratejik konumunun bilincinde olan Bilge Kağan da, kardeşi Köl Tigin adına bu coğrafyada anıt mezar kompleksi inşa ettirir ve yazıtı da buraya diktirir:

on ok oğlunga tatungta tegi bunu körü biling bengü taş tokıtdım ...ser ...taka erig yerte irser ança erig yerte bengü taş tokıtdım bitütdim anı körüp ança biling: On-Ok oğullarına ve yabancılarına kadar (herkes) şunu iyice görün bilin: Ebedî taş hakkettirdim. (Burası)... (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş hâkettirdim, yazdırtım. Onu görüp öylece bilin (ve öğrenin). KT G 12-13

Bilge Kağan, yakındakilerin (Türklerin) ve uzaktakilerin (yabancıların) hepsinin görebileceği bir yere yazıtı diktirdiğini kaydetmektedir. Bu ifadeleri, Köl Tigin Yazıtı'nın batı yüzünde Tang İmparatoru Xuan-zong'a (712-756) ait Çince metnin 23-25. satırlarındaki cümleler de desteklemektedir:

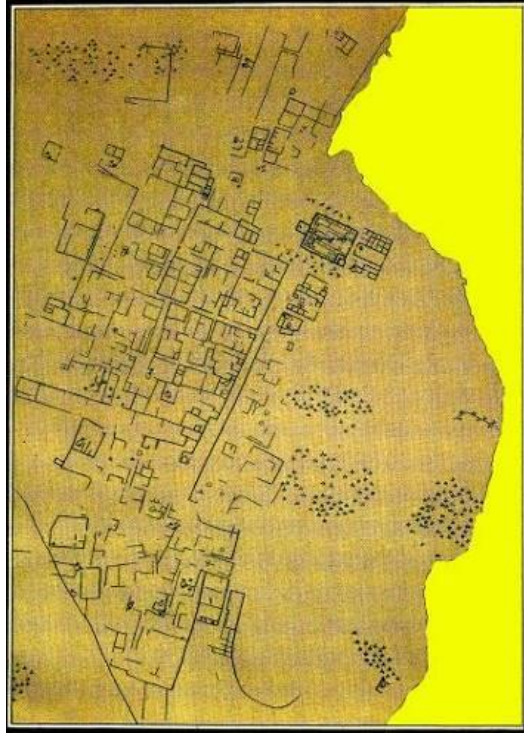
... Bu sebeptendir ki, gelecek hatsiz hesapsız nesillerin dimağlarında onların müşterek başarılarının şaşaaası her gün yeniden canlansın diye uzakta ve yakında bulunan herkesin bunu öğrenebilmesi için bilhassa muhteşem yazıt diktik.

Bilge Kağan'ın ve Xuan-zong'un mesajlarında işaret ettikleri, uzaktaki ve yakındaki herkesin rahat ulaşabildiği yer, hiç kuşkusuz Köktürkler'in kağanlık merkezinin de içinde bulunduğu Ötüken'dir. Dönemin en eski, en güvenli ve en işlek yollarından biri buradan geçmektedir. Yüzyıllar boyu Uzak Doğu ile Batı arasında köprü görevi gören ve bir yandan Doğu Türkistan'a bir yandan Çin'e, bir yandan Soğdiana'ya, bir yandan da Batı Türkistan'a... kadar uzanan bu yolun ana kolları, birçok noktada İpek Yolu'yla kesişmektedir.

Gerek Köktürkler gerekse Uygurlar yerleşik, Türk olmayan uzmanları kendi içlerine alarak ticaret, diplomasi ve kültürel konularda çalıştırmışlardır. Uygurların kültürel gelişmelerinde Soğdlar önemli bir paya sahiptir. Soğdlar, Köktürklerde olduğu gibi Uygurlarda da siyaset, ticaret ve pek çok kültürel konuda danışmanlık yapmışlardır. Çinliler, *“Uygurlar ne zaman merkezî devlete gelseler, yanlarında Soğdlar vardır”* diyerek, Soğdları Kağanlığın “normal bir parçası” olarak algılamışlardır (Golden, 2002, s. 141; Mert, 2009, s. 36).

763'ten sonra Uygurların Çin ve Soğdlar ile ticari ve kültürel ilişkilerinin artmasıyla Uygurlar hızlı bir toplumsal değişim sürecine girmişlerdir. Bir şehir dini olan Maniheizm'in devlet yönetimi ve toplumun bir kesimi tarafından tercih edilmesi, ticaretin gelişmeye başlaması

bu süreçte etkili olmuştur. Karabalgasun kale şehrinin çevresinde yüzlerce metre devam eden ve âdeta baklava dilimini andıran parsellenmiş arazi / keçe yurtların alanları bu tablonun günümüze ulaşmış bölümleridir (Mert, 2009, s. 42).

Karabalgasun şehrinin Radloff Atlası'ndaki planı (Orhun, 1995)

Karabalgasun / Ordu Balık'tan bir görüntü

Temîm'in verdiği bilgilere göre Karabalgasun şehrinin on iki demir kapısı vardır; nüfusu kalabalıktır ve çarşıları ve muhtelif esnafı vardır. Temîm, şehre hâkim ve çok uzaklardan görülebilen altından bir çadır olduğunu, bunun sarayın düz damı üzerinde bulunduğunu ve yüz kişi alabildiğini kaydeder (Minorsky, 1948, s. 275-305). Eğer bu bilgi doğruysa on iki kapılı olan,

dış kale şehir olmalıdır. Çünkü yönetimin bulunduğu iç kale şehrin surları ve kapısı büyük tahribata rağmen bugüne ulaşmıştır (Mert, 2009, s. 42).

Hangai Sıradağlarının güney yamaçları özellikle de kağanlık merkezinin bulunduğu Ordu Balık (Karabalgasun / Harbalgas) şehri, Türklerin güçlü oldukları dönemlerde Çin'den, Sogdiana'dan, İran'dan, Bizans'tan sık sık elçilerin ve kervanların gidip geldiği, gelen malların depolandığı ve ihtiyaca göre bölgelere dağıtıldığı İpek Yolu'nun en işlek merkezlerinden biri hâline gelir. Ötüken Bölgesi'ne yakınlığı, Kuzey İpek Yolu üzerinde yer alması... gibi özellikleri dikkate alındığında Karabalgasun'un Köktürkler zamanında da başkent olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Alyılmaz, 2004; Gökalp, 1973; Gumilëv, 1999; Haussig, 1997; Koca, 2002; Sinor, 2000). Köktürk Kağanlığı ve Ötüken Uygur Kağanlığı'ndan sonra Kırgız Kağanlığı'nın hâkimiyeti altına giren Karabalgasun Bölgesi; 924 yılında Kitanların Kırgızları bölgeden çıkarmasıyla Moğolların eline geçer.

İpek Yolu'nun Karabalgasun'dan geçen kuzey kolunu da gösteren bir harita (Alyılmaz, 2004)

1.2. Moğollar Zamanında Karakorum Bölgesi:

Karakorum, Moğol tarihinin ve ulusal kimliğinin merkezi, Moğol ulus devletinin doğum yeri ve Moğolluğun tanımlandığı yerdir. Çingiz Kağan, uzun kabile savaşlarından sonra bir araya getirdiği Moğol boyları için Moğolistan'ın âdeta kalbi niteliğindeki Karakorum'u ileride kuracağı imparatorluğun başkenti olarak belirlediğinde önemli sonuçlara yol açacak bir kararı da vermiş olur. Stratejik konumu dolayısıyla Türk kağanlıkları tarafından merkez olarak seçilen Karakorum, Çingiz Kağan tarafından da hem dinlenme yeri olarak kullanılır hem de Moğol kültürünün merkezi hâline getirilir (Hüttel, 2006).

Çingiz Kağan'dan sonra yerine geçen üçüncü oğlu Ögedey, İmparatorluğun Doğu ve Batı ülkeleri gibi bir başkente sahip olmasını ister ve o da babası gibi başkent olarak 1235 yılında

Karakorum'u seçer. "Kara taş, kara taş yığını" anlamlarına gelen ve Türkçe olan "Karakorum" kavram işaretini aynı zamanda Moğolistan'ın güneybatısında bulunan bir dağın da adıdır. Hangai Sıradağlarının eteğinde, deniz seviyesinden 1500 m yükseklikte, Erdenezuu Manastırı'nın kuzeyinde 1,5 km uzunluğunda bir alana yayılan Karakorum, Türk Kağanlıklarının başkenti Karabalgasun'un da yaklaşık 20 km güney doğusunda yer almaktadır. Dört kapılı kerpiçten yapılmış bir surla çevrili olan ve kuzeyden güneye, doğudan batıya giden yollar üzerinde konaklama bölgelerine ayrılan kale şehrin saray bölgesi 240x250 m ölçülerindedir. Çingiz Kağan Dönemi'nde keçe yurtların yer aldığı bu alana Ögedey zamanında Karakorum şehri inşa edilmiştir (Hüttel, 2006).

Karakorum'un Moğolistan Milli Tarih Müzesinden Harhorin Müzesine taşınan maketi (Fotoğraf: C. Alyılmaz)

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa adlı eserinde konuyla ilgili şu bilgileri aktarır:

Ögedey daha önce kendisine ayrılmış olan yere oğlu Güyük'ü naklederek saltanat tahtını Orhun Nehri ve Karakorum Dağlarının yanına kurdu. O zaman orada ne bir şehir vardı ne de bir köy. Fakat Ordu Balıg şehrinin işaretini veren bir duvar kalıntısı vardı... Yeni kurulan şehir için Hitay'dan ve İslami şehirlerden her meslekten kişiler ve sanatkârlar getirdiler. Ziraata da başlandı. Diğer yerlerden değerli mallar ve hoş giden nesnelere getirdiler. Kısa süre içinde orası büyük bir şehre dönüştü. Kağan için büyük bir bahçe yaptılar. Bu bahçeye dört kapı koydular. Birisi padişahın diğer evlatlarının ve akrabalarının; üçüncüsü hanımlarının, dördüncüsü de halkın girip çıkmasına ayrılmıştı. Bahçenin ortasına Hitay sanatkârları tarafından bir kasır yapıldı. Sarayın yakın çevresine kardeşlere, oğullara ve koruculara mahsus evler yaptılar. Onları resim ve nakışla süslediler... Baharın güzelliği sona erip yeşillikler sararmaya yüz tuttuğu zaman Kağan, Müslüman mühendislerin Hitayların üslubuyla inşa ettikleri Karşı Suri adı verilen bir sarayın bulunduğu yazlığa giderdi (Cuveynî, 1999).

Ögedey tarafından yaptırılan sarayın günümüzde tasarlanan maketi

Marko Polo ve Guillaume de Rubrouck'un aktardıklarına göre Ögedey bu bölgeye dört kapılı çevresi surlarla çevrili bir kale şehir yaptırmıştır (Roux, 2001, s. 266). Kazılarda elde edilen bulgular Çin'e giden yolun başladığı nokta olan doğu kapısının yakınlarında bir dış mahallenin olduğunu göstermektedir... Marko Polo şehrin çevresinin üç mil olduğundan bahseder. 1254 yılında bölgeyi ziyaret eden Rubrouck ise şehrin boyutlarıyla ilgili bilgi vermez. Ancak şehrin bırakın Fransa Kralı'nın sarayını, Saint Denis Manastırı'nın bile onda biri kadar küçük olduğunu belirtir ve şehirde farklı uluslara ait on iki putperest tapınağının, iki caminin, bir kilisenin olduğundan bahseder. Rubrouck şehirde Müslümanların ve şehrin inşasında ve süslemesinde çalışmak üzere Çin'den getirilen işçilerin, sanatçıların ve ressamların ikamet ettiği iki mahallenin olduğunu söyler (Roux, 2001, s. 263-265). Rubrouck gibi İranlı tarihçiler de Karakurum'u sarayları, yönetim binaları, ticari temsilcilikleri, elçilikleri, pazar yerleri, çarşıları ve atölyeleriyle kozmopolit bir yer olarak tanımlarlar.

Maketten Rubrouck'un bahsettiği camileri de gösteren bir görüntü

Müslüman ve Çin mahallelerinde sulama kanallarının olması, muhafız odalarının sıcak havayla ısıtılması tarım kültürünü ve ulaşılan hayat standardını göstermesi bakımından önemlidir. Kazılarda ortaya çıkarılan dökümhaneler, seramik fırınları, saban demirleri, dört tekerlekli yük arabaları, dökme kazanlar, farklı dönemlere ve devletlere ait sikkeler hem bölgedeki ekonomik faaliyetlerle ilgili bilgiler aktarmakta hem de bölgenin İpek Yolu üzerindeki ticari merkezlerden biri olduğunu göstermektedir.

Moğol - Alman kazı ekibi tarafından Karakurum'da yapılan kazılarda çıkarılmış sikkelerden görüntüler⁶

Rubrouck'un şehri ziyaretinden iki yıl sonra Ögedey'in halefi Mönh Kağan iktidara gelir. O da kentin inşasına devam eder ve Budizm'e gösterilen yakın ilginin bir göstergesi olarak 1256 yılında beş katlı dev bir anıt diktirir. Ancak bu anıt da günümüze ulaşmamıştır. Mönh Kağan, 1259 yılında Çin'e yaptığı bir sefer sırasında ölür ve kısa bir süre sonra 1260 yılının Mayıs ayında Kubilay tahtı ele geçirir. Kubilay, başkenti önce kendi yönetim merkezinin bulunduğu Şangdu'ya, 1267 yılında da Pekin'e taşır.

Kubilay'ın, başkenti Hanbalık'a taşınmasıyla Karakurum'un tarihteki çöküşü de başlamış olur (Roux, 2001, s. 263-265). Kubilay, Karakurum'da temsilci olan en küçük kardeşi ve rakibi Arık Böke'yle 1260 - 1264 yılları arasında verdiği taht mücadelesi sırasında bölgeye ambargo uygular. Özellikle tarım ürünlerinde İpek Yolu'na ve Çin'e bağımlı olan Karakurum'da ciddi bir kıtlığın başlamasına neden olan bu ambargo, şehrin geçmişteki cazibesini kaybetmesine neden olur (Hüttel, 2006).

Karakurum şehrinin çöküşündeki / yok oluşundaki en önemli faktörlerden biri de kuzeydeki Moğolların şehre karşı tutumudur. Zira Karakurum Kale Şehri'ne 6 km mesafeye 1585-1586 yıllarında Karakurum'daki yapıların malzemeleriyle Kuzey Halha'nın (Halhların) ilk Kağanı Abaday Han tarafından Erdenezuu Manastırı inşa ettirilir (Roux, 2001, s. 263-265) ve bu süreçte hem Karakurum şehrindeki binalar hem de şehirdeki pek çok tarihî eser yok olur.

⁶ <http://www.messagetoeagle.com/genghiskhancoins.php#.VLmG5kesUYM> (Erişim Tarihi: 05.01.2015).

Harhorin, Erdenezuu Manastırı ve Orhun Nehri'nin bir kolunun uydu görüntüsü

Erdenezuu Manastırı ve Harhorin (Fotoğraf: M. Yakar)

Erdenezuu Manastırı

Ögedey'in Çinli danışmanlarından Yelu Çuçay'ın "At sırtında bir imparatorluk fethedebilirsin ama at sırtında bir imparatorluk yönetemezsin." sözüne uygun bir şekilde Moğollar, 1235'te Karakurum kentinin kurulmasıyla atlı göçebelige özgü istikrarsız ve

karizmatik egemenlikten bürokratik olarak örgütlenmiş, istikrarlı bir imparatorluk ve devlet oluşumuna doğru bir adım atmışlar ancak bu adımın arkasını getirememişlerdir (Hüttel, 2006).

2. Karabalğasun Bölgesi'ndeki Arap Harfli Yazıtlar:

Yukarıda da belirtildiği gibi Ögedey Karakurum'daki kale şehri inşa ettirirken İslam coğrafyasından sanatkârlar getirtir ve şehrin inşasında Hitayların yanında onlardan da istifade eder. Burada yöneticiler dışında Hitayların ve Müslümanların oturduğu mahalleler kurulur ve İpek Yolu'nun da etkisiyle şehirde ciddi bir Müslüman nüfus oluşur.

Rubrouck'un verdiği bilgilere göre tasarlanan şehir maketinde de görüldüğü gibi Müslüman nüfusun dinî ihtiyaçlarını karşılamak üzere şehirde iki cami yapılır. Yakın mesafede iki caminin olması bölgede yaşayan Müslüman nüfusun yoğunluğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Günümüze ulaşamayan bu camilerin malzemeleri de büyük ihtimalle Ögedey'in sarayının malzemeleri ve 1346 tarihli Çince ve Moğolca yazıt gibi Erdenezuu Manastırı'nın inşasında kullanılmıştır. Tarihî eserler açısından buradaki talihsizliklerden biri de Erdenezuu Manastırı'nın Sovyetler Birliği zamanında büyük oranda tahrip edilmiş olmasıdır. Karakurum Bölgesi'nde tarihî süreçte yaşanan bu gelişmeler neticesinde pek çok eserin yok edildiği / olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgede Müslümanlardan günümüze ulaşabilmiş iki Arap harfli yazıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi uzun süredir Erdenezuu Manastırı'nın içinde bulunan ve yakın geçmişte Harhorin Müzesine taşınan yazıt; ikincisi de Töv ilinin Erdenesant ilçesinin Tsuugel Bölgesi'nde bulunan bir mezar taşıdır.

2.1. Arap Harfli Farsça Yazıt:

Uzun süredir Erdenezuu Manastırı'nın içinde⁷ açık alanda dikili olarak duran yazıt, yakın geçmişte Karakurum Müzesine⁸ taşınmıştır. 39 satırdan oluşan yazıt, Uno, Muraoka ve Matsuda (1999) tarafından yayımlanmıştır (Бартулга ve Аззая, 2004). Allah'ın isimleriyle başlayan yazıtta, bölgedeki bir hankâha vakfolunmak üzere yaptırılan bir ticarethanenin inşasına katkıda bulunan kişilerin adlarına ve katkı miktarlarına yer verilmiştir. Şerefü'd-dîn bin Muhammed-i Hanbalikî tarafından H 742 yılında (M 1341-1342) yazılan (Uno, Muraoka ve Matsuda, 1999) yazıtın arka kısmına sonradan Tibet ve Moğol alfabesiyle dualar (Бартулга, 2004); ön kısmına

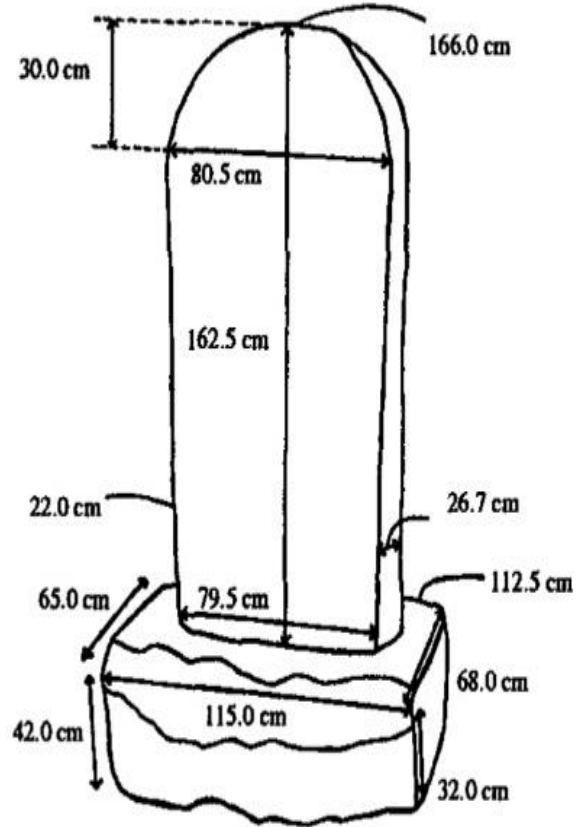
⁷ GPS kaydı: 47°12'02,94"K 102°50'32,76"D.

⁸ GPS kaydı: 47°11'43,04"K 102°50'21,49"D.

ise Zanabazar tarafından 1686 yılında geliştirilen ve daha sonra Moğolistan'ın millî sembolü hâline gelen Moğol bayrağındaki Soyombo karakteri ve çiçek motifleri eklenmiştir. Söz konusu eklemelerden sonra hem yazıtın orijinal görüntüsü bozulmuş hem de bu sembollerin ve çiçek motiflerinin hatlarının bulunduğu alanlardaki yazılar tamamen yok olmuştur.

Yazıtın Erdenezuu Manastırı içindeki görüntüsü (Fotoğraf: C. Alyılmaz)

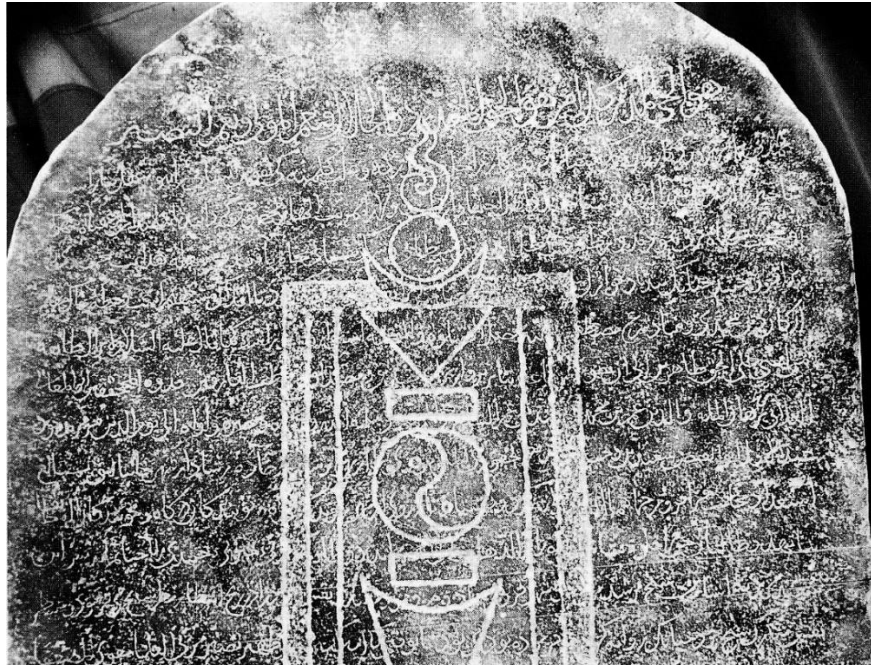

Yazıtın üzerinde yer aldığı granit bloğun ve kaidesinin ölçüleri yukarıdaki gibidir (Uno, Muraoka ve Matsuda, 1999).

Hem Tengriçilik'te hem de Budizm'de kutsal sayılan nesnelere üzerine yağ sürülmektedir. Dolayısıyla yüzyıllarca yağ sürülmesi neticesinde granit blok üzerinde çok kalın bir yağ tabakası oluşmuş; özellikle yazıtın aşırı sıcaklarda yağlı yüzeyin ısı seviyesi diğer yerlere göre daha yüksek olduğundan yağlı bölgeler yanmış; yazıtın orijinal görüntüsünü kaybetmiştir. Yazıtın, bayrak sembolünün ve çiçek motiflerinin hatları dışında kalan bölümlerinde de kalın yağ tabakasından ve yanmadan dolayı tam bir belgeleme yapmak mümkün görünmemektedir.

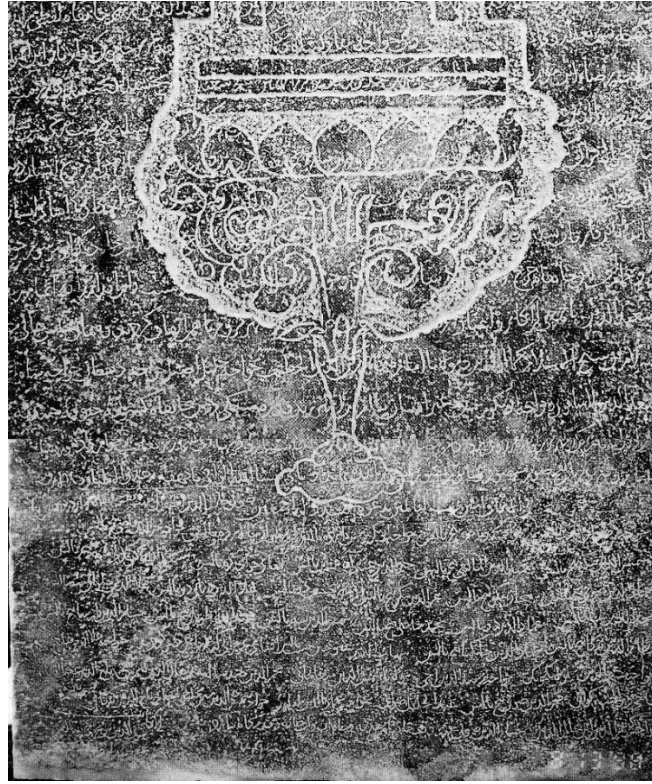
Yazıtın üst kısmının detaylı görüntüsü

Yazıtın üst kısmının estampajlı görüntüsü (Uno, Muraoka ve Matsuda, 1999)

Yazıtın alt kısmının ayrıntılı görüntüsü

Yazıtın alt kısmının estampajlı görüntüsü (Uno, Muraoka ve Matsuda, 1999)

2.1.1. Yazıtın Orijinal Metni:

Yazıtın N. Uno, H. Muraoka ve K. Matsuda tarafından tespit edilen orijinal metni aşağıdaki gibidir:

- 1 هو الحيّ المدبر كل أمرٍ هو الحق المقدر ذو الجلال فنعم المولى
و نعم النصير
- 2 محمدتى شمارمر پروردگار را و شكر بسيار آفریدگار را جلّت
قدرته و علت كلمته كى نفوس انسانى را بنور عقل بياراست
- 3 تا خير را از شر و نفع را از ضرر بشناختند و اهل اجتهاد از . . . //
/ را بمزيت الهام مخصوص گردانيد تا // // // // // را بر عقباء
شهوات
- 4 و // // // // شبهاء // // // // نمودند و از طبيعت ظلمانى و شر شيطانى
و شرك نفسانى نجاة يافتند و مشعله هدايت محمدى را
- 5 بر افروختند چنانك تندباد نوازل // // // // //
// // // // // تا افلاك مستقيم است و
خطة خاك مقام
- 6 ارکان دين محمدى و بنياد شرع مصطفى(وى ع) لى(ه أ) فضل
ال(ص) لوة و الت(ح) حيه استوار / است كما قال عليه
السلام لايزال طائفة
- 7 من أمّتي على الحق ظاهرين إلى أن تقول[م السا] ع[ة] // // // //
/ و از // // // // // و مصداق (ق) طب العارفين قدوة
المحققين أبو المعالى
- 8 العلائى شيخ برهان الملة و الدين عمر بن محمد . . . // (ب) ن
عمر و سلمه (ل) ه و ق[دّر] ه و نصره و اواه
إلى يوم الدين // // // // //
- 9 // // // // // أبو الفيض سعيد بن // // // // //
// // // // // از به(ر) // // // // // جادة رشاد از

- شهر خانبالیق بمبالغ
- 10 استعداد بجانب قراقروم ///////////////. (رو) انه کرد و فرستاد تا
 /// از شهر بروند . . . /// // بندگان درگاه و جویندگان لله
 خانقاه
- 11 ببناء نهد و طالبان حق /////////////// . . . / را ///////////////
 /////////////// (م) ساند
 /////////////// را احیاء نماید پس این
- 12 سعید مرید به اشارت شیخ مرشد / بشهر قرو (م) ///
 /////////////// . . . // . . . در (آدر) رنج انتظار منظر شیخ می
 فرمود و منتظر
- 13 نفس مبارک شیخ بود چنانک روانه کر (ده) و فرم (سو) ده بود //
 بود تا بوقتی کی امی (سر) کبی (سر) ظهیر نصیر مربی العلماء
 مقوی الضعفا
- 14 متألف الحسنة مفتح البركات أبو الحـ . . . امیر (ب) بدر الدین
 بیکی رونکو (ا) ن شهر قرو (و) م / . . . لله /////////////// صادق /
 /////////////// بشغل خانقاه
- 15 قآن از بهر دعاء دولت خلد الله ملکه // نمود و //
 فرمود در و (قت) سی کی خواجه خلیل اصلا [ان الدین بن خواجه
 محمد بخاری بحال حیوه خود
- 16 در ممکن محفوظی کی // است /////////////// . . . /// . . .
 خط قبالة ناطق است // (س) عید الدین از بهر
 خانقاه لفظی رانده بود
- 17 و نعمتی گفته پس بعد از وفات / ولی خواجه

عالی مولانا

- 25 شیخ الاسلام بن شیخ الاسلام کمال الدین و مولانا امام همام
رکن الدین الخطیب خواجه جلیل اصیل خواجه دهقان خواجه
شاه ///
- 26 و خواجه سعد الدین بلاساغونی و خواجه ابو بکر رئیس و غیر
ایشان تمام //
بر پای // // //
- 27 کردند تا بامر این امیر بزرگوار //
لیل و نهار (س)الها بسیار و قرنهای بی شمار بر تعاقب أعوام و
دهور و تناوب
- 28 ایام و //
پاینده بماند و باقی انشاء الله //
// // // // // // //
- 29 فی الآفاق و آمین رب العالمین بدعوة
محمد وآله اجمعین صوفی جلال الدین //
خانقاه //
- 30 خواجه دهقان بیست بالش خواجه محمد قاضی پنج بالش خواجه
ابو بکر رئیس پانزده بالش پهلوان سالار ده بالش خواجه فخر
الدین قاضی پنج بالش
- 31 شمس الدین بیکی پنج بالش حمید الدین المالغی پنج بالش خیر
الدین عبدالله بیست بالش تغای خواجه ده بالش سعد الله //
بالش //
- 32 جمال الدین صوفی پنج بالش مجان بیکی پنج بالش عز الدین

- بیکی پنج بالش امیر حسن دو بالش علاء الدین درمانی دو بالش
علاء الدین خلوانی سه بالش
- 33 مجد الدین سه بالش عماد الدین دو بالش محمد حاملی پنج بالش
شمس الدین سه بالش عبد الله طویل پنج بالش حسام الدین پارسا
پنج بالش
- 34 نظام الدین برکا پنج بالش عماد الدین جانگشا پنج بالش شهاب
الدین /// بیست بالش اسامی عزیزانی که در آخر خبر گردیده
خواجه علاء الدین قتلغ
- 35 خواجه سیف الدین لولانگجونگ خواجه رشید الدین اخی
مولانا شمس الدین متغان خانی نجم الدین صد ساله برهان
الدین گیمرشى تاج الدین عبد الفتاح
- 36 حاجی دراست گران فخر الدین صوفی پنج بالش عبد الجلیل
صوفی خواجه عماد الدین بلغاری خواجه شمس الدین میر
مجلس خواجه تاج الدین اندکانی
- 37 خواجه کریم الدین ابن جمال الدین حسام الدین صوفی جهت
وقف خانقاه // // // و چاه آب و آب خانه و قدم گاه بناء کرد
الکاتب
- 38 شرف الدین بن محمد خانبالقی
- 39 [هذ]ه السنه ۷۴۲ غَفَرَ اللهُ لَهُ وَ لِدَنْبِهِ

2.1.2. Yazıtın Türkiye Türkçesine Aktarımı:

Uno, Muraoka ve Matsuda (1999) tarafından yayımlanan Farsça metinden hareketle Türkçeye aktarılan metin aşağıdaki gibidir⁹:

1. Allah, Hayy'dır, Musavvir'dir, Hakk'tır, Âdil'dir, Zü'l-Celâli Ve'l-ikrâm'dır. O yegâne, Hâfız ve Muheymin'dir.
2. Biz deriz: Bütün hamd ve senâlar O Kadir-i Mutlak olan Halık'adır. O'nun kudreti nihayetsiz ve Kelâm'ı kusursuzdur. Allah, âdemoğlunun ruhunu nûr ve ilm ile tezyin etmiştir.
3. Tâ ki insanlar hayrı şerden ve kârı zarardan ayırmaya muktedir olsunlar. Allah, peygamberlere vahy eyledi; tâ ki kulları şehvetin ve şüphenin nihayetinden emin olsunlar.
4. ve onlar karanlık tabiatlarından, şeytani şerlerden ve nefsanî şirklerden kurtuldular ve Muhammed'in hidayet kandilini yaktılar.
5. Bir kasırğa misali, fecaat ve musibetler, tâ ki bütün felekler tekrar Hakk'a dönünceye kadar....
6. Muhammed'in dininin ferâizi ve Mustafa'nın (Muhammed yerine) şeriatının temeli muhkemdir – Allah'ın salâtı ve selâmı üzerine olsun.- bu dünyanın toprakları üzerinde doğdu, tıpkı Muhammed- Allah'ın salâtı ve selâmı üzerine olsun.- şöyle buyurduğu üzere ki;
7. “Ümmetimden birtakım kimseler, şimdi ve haşroluncaya değin hakikatin arayışında olacaktır.” âriflerin kutbu ve muhakkiklerin önderi
8. Ebu'l-Maâlî el-'Alâ'î Şeyh Burhânü'l- Milleti ve'd-dîn Ömer bin Muhammed bin Ömer Hak Teâla kıyamet gününe kadar onun namını korusun ve yüceltsin....
9. Ebu-l Feyz Sa'îd bin (tarafından) Hanbalık'tan doğruca yeteri kadarıyla,
10. Sevk eyledi Karkurum'a doğru kive gönderildi şehrinden tâ ki hizmetkârları bir saray inşa etsinler ve Allah yolcularına bir hankâh bina etsinler.
11. Hakk'a talip olanlar kalacaklar ve ihya olurlar akabinde,
12. Yol göstericisi ve mürşidi Şeyh'in talimatıyla, bu hizmetkâr mürit Sa'îd (Kara)kurum şehrinde derin bir endişeyle Şeyh'in avdetini bekliyordu ve

⁹ Farsça metnin tercümesine katkılarından dolayı Prof. Dr. Nimet Yıldırım'a, Yrd. Doç. Dr. Asuman Gökhan'a ve Doç. Dr. Rıfât Kütük'e teşekkür ederim.

13. Şeyh'in mukaddes ruhunun yolunu gözledi. Bu Şeyh'in emri ve takdiri idi Ve O (Sa'îd) orada (Karakurum'da) olmalıydı tâ ki Yüce Emir,
14. Ebu'l-h..... Emîr [B]edrüddin Bigi Rünkvan, muhibban, muavin, ulemanın hâmisi, zayıfların koruyucusu, salih amel sahibi ve refah veren zât,? hankâhın işlerine doğru Allah rızası için
15. Kağan Allah mülkünü daim kılsın diye devlete dua etti..... ve buyurdu Hâce Halîl Aslane'd-dîn bin Hâce Muhammed-i Buhârî hayattayken
16. Muhkem bir yerde olmasından, o yer ki, mülkün temlik senedinin yazısı (qabala) sarihtir Sa'idü'd-dîn hankâhtan söz etti.
17. Ve hankâha hayır dua etti. Vefatından sonra Veli Hâce Mübârek Şâh ve Azîz Hatun bütün varisleri idi bu e'd-dîn
18. Bu'ın bu varisleri razı etmek için Şeyh Sa'id. Şeriata göre miraslarını bağışladılar.
19. Ve bu Şeyh Sa'idü'd-dîn Şeriati doğru aktaran meclisin
20. Akranlarının iftiharî olan o Emir Kebir, Emir Bedrü'd-dîn Bigi Rünkvan, tamam etti işinde bu hibenden caymasının meşruluğunu,
21. 200 baliş (Moğol parası) Zhongtong baochao (Yuan Dönemi'nde kullanılan bir kâğıt para)..... Şeyh Saidü'd-dîn gayret etti ki (-den)
22. Aşağıda övülen ve adları zikredilen hâceleri Kur'an'ın karilerine Onlar.....yaptılar kendi resmî gelirinden diğer bir miktar.....baliş.....?
23. Hankâhın tamiri ve ihyası için harcadı. (O başladı) hankâhın işlerine ve tamamlanmasına muvaffak oldu.
24. Bu Şeyh Saidü'd-dîn (Kara)kurum şehrininbir grup büyükler ve ileri gelenleriyle anlaştı. ve işte bu büyük meclisin sahibi Mevlânâ
25. Şeyhü'l-İslâm bin Şeyhü'l-İslâm Kemâlü'd-dîn ve Mevlânâ İmam Hümam, Rükne'd-dîn el-Hatîb, Hâce Celîl Asîl, Hâce Dihkân, Hâce Şâh
26. Ve Hâce Sa'dü'd-dîn-i Balasagunî ve Hâce Ebu Bekir Re'îs ve diğer zevat tamamıyla kuruldu hankâhta.
27. Yüce Emir'in fermanıyla, yiyip içme masrafları, yıllarca, yüz yıllaca nesilden nesile,

28. Ve asırların ötesine, tâ ki (Kur'an-ı Kerimde anlatıldığı gibi kıyamet kopuncaya kadar bu hankâh dâim olacaktır, bereketi devam edecektir, inşallah yağmur sırasındaki gök gürültüsü.....

29. Ufuklarda Amin Yâ Rabbü'l-Âlemîn!..... Hazret-i Muhammed'e ve bütün ailesine, Sûfi Celalü'd-dîn hankâha vakfolunmak üzere bir ticarethane bina eyledi.

30. Hâce Dihkân 20 baliş, Hâce Muhammed Kâdı 5 baliş, Hâce Ebu Bekir Re'îs 15 baliş, Pehlivân-ı Salar 10 baliş, Hâce Fahrü'd-dîn Kâdı 5 baliş,

31. Şemsü'd-dîn Bigi 5 baliş, Hamîdü'd-dîn-i Almalığî 5 baliş, Hayrû'd-dîn Abdu'llâh 20 baliş, Tegay Hâce 10 baliş, Sa'du'llâh baliş,

32. Celâlü'd-dîn-i Sûfî 5 baliş, Mecan Bigi 5 baliş, İzzü'd-dîn Bigi 5 baliş, Emir Hasan 2 baliş, Ala'a'd-dîn-i Durmânî 2 baliş, Ala'a'd-dîn-i Halvânî 3 baliş,

33. Mecdü'd-dîn 3 baliş, İmâdü'd-dîn 2 baliş, Muhammed-i Hâmîlî 5 baliş, Şemsü'd-dîn 3 baliş, Abdu'llâh-ı Tavîl 5 baliş, Hüsâmü'd-dîn-i Pârsâ 5 baliş,

34. Nizâmü'd-dîn-i Berkâ 5 baliş, İmâdü'd-dîn-i Cân-güşâ 5 baliş, Şehâbü'd-dîn 20 baliş.

aşağıda isimleri sıralanan sonraki değerli kişiler de:

Hâce Ala'a'd-dîn Kutluk

35. Hâce Seyfû'd-dîn Lü Langcung, Hâce Reşîdü'd-dîn Âhî, Mevlânâ Şemsü'd-dîn Mutgân Hanı, Necmü'd-dîn Sad-Sâle, Burhânü'd-dîn Gimurşî Tacü'd-dîn Abdu'l-fettâh,

36. Hacı Dirâsat-ı Girân, Fakrû'd-dîn-i Sûfî 5 baliş, Abdu'l-celîl-i Sûfî, Hâce İmâdü'd-dîn Bulgârî, Hâce Şemsü'd-dîn Mîr-i Meclis, Hâce Ticü'd-dîn-i Andukânî,

37. Hâce Kerimü'd-dîn, İbni Cemâle'd-dîn, Hüsâmü'd-dîn-i Sûfî.

Hankâha vakfemek üzere bir kuyu, bir havuz, ve bir abdesthane imar ettiler.

38. Bunu yazan Şerefü'd-dîn bin Muhammed-i Hanbalîkî

39. (İşte) Bu 742 (M 1341-1342) senesi. Allah onun günahlarını affetsin.

Gerek I. Köktürk Kağanlığı Dönemi'ne ait Bugat Yazıtı gerekse bu yazıt, İpek yolu üzerindeki ticari faaliyetleri büyük oranda elinde bulunduran Soğdların ve Farsların dillerini, dinlerini ve alfabelerini Moğolistan coğrafyasına kadar taşıdıklarının önemli belgelerindendir.

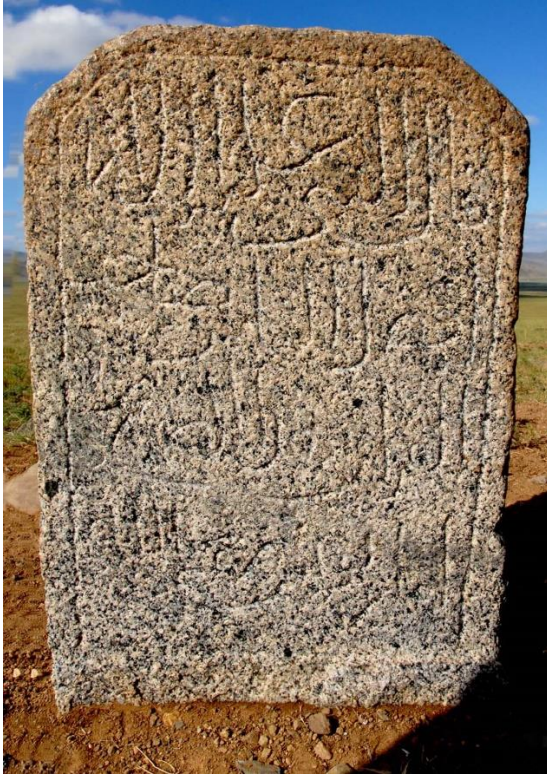
2.2. Arap Harfli Arapça Yazıt:

1973 yılında Ts. Şagdarsüren tarafından Töv ilinin Erdenesant ilçesinin Tsuugel Bölgesi'nin Serten mevkisinde bulunan (Шагдарсүрэн, 1978) yazıt, günümüzde on beş adet mezarın görünür durumda olduğu bir alanda¹⁰ yer almaktadır. Yazıtın üzerinde yer aldığı granit bloğun yüksekliği 44 cm, geniş yüzeyi 35 cm, dar yüzeyi ise altta 16 cm, üstte de 12 cm'dir. Yuan Hanedanlarından Togan Temür Dönemi'nde 1338 yılında dikilen mezar taşının ön yüzünde 30 cm genişliğinde ve 42 cm yüksekliğindeki yazı alanında dört satırlık Arapça bir metne; arka yüzünde ise mezar sahibinin ölüm yılına yer verilmiştir.

Yazıtın bulunduğu alanın genel görüntüsü (Fotoğraf: C. Alyılmaz)

¹⁰GPS kaydı: 48 441760D 5241109K 1491 m.

Yazıtın genel görüntüsü

Yazıtın estampajlı görüntüsü (Fotoğraf: C. Alyılmaz)

Ts. Battulga ve B. Azzaya tarafından yazıtın metin tespiti, metnin yazı çevrimi ve İngilizceye aktarımı şöyle yapılmıştır (Баттулга ve Аззая, 2004):

1. قال التي عليه الله
2. أفضل الناس صاحب
3. القرار هذا الضريح
4.الله

1. Let the Allah know
2. honourable people and their followers
3. let rest in this tomb
4.Allah-

This monument is related to 728 or 827 of khija (1423-1424).

5. Дээд аллах танаа өч /хэл/
6. Эрхэм хүмүүс нөхөд дагалдагчид
7. Энэ /булшинд/ газарт тайван нойрс /орш/
8.аллах

*qāl-āltr ṭanh-illahu
 ḏfzalun-nāsi šāhib-il
 -qarār hazā-alzarḥ
āllah*

14 Temmuz 2007 ve 17 Haziran 2008 tarihlerinde başkanlığını Dr. Cengiz Alyılmaz'ın yaptığı araştırma ekibi ile yazıt üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda yazıtın metni ile ilgili tespitlerimiz aşağıdaki gibi olmuştur:

2.2.1. Yazıtın Orijinal Metni	2.2.2. Yazıtın Yorumlu Yazı Çevrimi	2.2.3. Yazıtın Türkiye Türkçesine Aktarımı
قال النبي عليه السلام افضل الناس صاحب القران هذا الضريح امام يونس رحمه الله	Ḳāle'n-Nebiyyu 'aleyhi's- selām Efḍalü'n-nāsi šāhibü'l-Ḳur'ān Haza'ḍ-ḍarīḥu İmām Yūnus Raḥimahu'llāh	Hız. Peygamber şöyle buyurdu ki: İnsanların en hayırlısı Kur'an (ilmine) sahip olandır. Bu kabir, İmām Yunus'undur. Allah (ona) rahmet eylesin. ¹¹

Yazıtın arka yüzünde ise mezar sahibinin ölüm yılına yer verilmiştir:

Yazıtın arka yüzünün genel görüntüsü

¹¹ Metnin çevirisiyle ilgili katkılarından dolayı Prof. Dr. Selami Bakırcı'ya ve Muzaffer Öztürk'e teşekkür ederim.

Arap Rakamlarıyla Kişinin Ölüm Yılı	Latin Rakamlarıyla Kişinin Ölüm Yılı	Kişinin Ölüm Yılı'nın Miladi Takvimdeki Karşılığı
٧٣٨	738	1337-38

Sonuç:

Hangai Sıradağlarının güney yamaçları ve Karakurum iklim özellikleri, su kaynakları, uluslararası yollar, savunma ve güvenlik... açılarından Moğolistan coğrafyasının en avantajlı bölgeleridir. Bölgenin bu özelliklerinin farkında olan Türkler ve Moğollar tarih boyunca bu coğrafyayı kağanlık merkezi olarak kullanmışlardır. Türkler Dönemi'nde özellikle Soğdlar, Moğollar Dönemi'nde ise daha ziyade Farmlar ve Araplar İpek Yolu aracılığıyla bölgeye gelmişler ve Karakurum'da bir mahalle oluşturacak kadar da nüfusa ulaşarak burada uzun süre yaşamışlardır. Daha çok ticaretle, sanatla uğraşan ve bölgenin kalıcı sakinleri hâline gelen Müslümanlar, Karakurum'a iki cami inşa etmişler; inanç sistemlerini, kültürlerini ve alfabelerini de bölgeye taşımışlardır.

Bölgede Müslümanlardan günümüze ulaşabilmiş iki Arap harfli yazıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi uzun yıllar Erdenezuu Manastırı'nın içinde korumasız bir şekilde dikili duran ve yakın geçmişte Harhorin Müzesine taşınan otuz dokuz satırlık Farsça yazıt; ikincisi de Töv ilinin Erdenesant ilçesinin Tsuugel Bölgesi'nde bulunan dört satırlık Arapça bir mezar taşıdır.

Birinci yazıt, yazı alanın üst kısmına sonradan Moğol bayrağındaki sembollerin, alt kısmına ise çiçek motiflerinin oyma yöntemiyle eklenmesi ve yıllarca üzerine sürülen yağlar dolayısıyla orijinal görüntüsünü kaybetmiş ve büyük oranda yıpranmıştır.

1338 yılında ölen İmam Yunus adlı birine ait mezar taşı üzerinde bulunan ikinci yazıt ise açık alanda korumasız bir şekilde durmasına rağmen sağlam durumdadır.

Öneriler:

Her iki yazıtın da restorasyonu ve konservasyonu yapılmalıdır.

Arapça yazıtın üzerine örtü yapılmalı; etrafı çitlerle çevrilmelidir.

Kuzey İpek yolları üzerindeki ve Moğolistan'daki Arap harfli yazıtlarla ilgili kapsamlı projeler yapılmalıdır.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (2002) Eski Türk şehirleri ve Semerkant. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 20, 303-311.
- Alyılmaz, C. (2004). İpek Yolu ve Orhun Yazıtları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 181-192.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*, Ankara: Kurmay Yayınevi.
- Alyılmaz, C. (2009). Kırgızistandaki Arap harfli yazıtlar üzerine. *Turkish Studies*, 4(8), 185-209.
- Alyılmaz, C. (2011). Azerbaycan'daki Arap harfli yazıtların bugünkü durumu. *Turkish Studies*, 6(1), 361-393.
- Barthold, W. (2002). Eski Türk tarihi ve kültürü üzerine düşünceler. *Türkler Ansiklopedisi*, C 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 645-666.
- Baykara, T. (1994). Göktürk Yazıtlarının Türk iskân (yerleşme) tarihindeki yeri. *TDAY Belleten 1990*, Ankara, 17-29.
- Bazin, L. (1991). *Les systemes chronologiques dans le monde Turc ancien*. Budapest-Paris.
- Chang, J. (1968). *T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler (-Tse-fu-yüan-kuei ve Tzu-chih T'ung-chien'e göre- 618-745)*, Taipei.
- Chavannes, E. (1904). Notes additionelles sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux. *T'oung Pao*, II / 5, Leiden, 1-110.
- Cuveynî, Alaaddin Ata Melik. (1999). *Târih-i Cihan Güşâ*. (çev. Öztürk, M.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eberhard, W. (1994). *Çinin şimal komşuları*. (çev. Uluğtuğ, N.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Esin, E. (1976). Ötüken Yış (Türk sanatında ağaçlı dağ hakkında notlar). *Atsız Armağanı*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 147-186.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten önceki Türk kültür târihi ve islâma giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2002), Orduğ (başlangıçtan Selçuklulara kadar Türk hakan şehri). *Türkler Ansiklopedisi*, C 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 129-149.
- Gabain, A. V. (1950). Köktürklerin tarihine bir bakış III. şehir gözüyle step. (çev. Çağatay, S.) *DTCF Dergisi*, VIII(3), 373-379.
- Giraud, R. (1960). *L'Empire des Turcs celestes les regnes d'Elterich, Qapghan et Bilge (680-734)*, Paris.
- Golden, P. B. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. (çev. Karatay, O.). Ankara: KaraM Yayıncılık.

- Gökalp, C. (1973). *Kaynaklara göre Orta Asya'nın önemli ticarî ve askerî yolları (MS 552-999)*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Gumilëv, L. N. (1999). *Eski Türkler*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Haussig, H. W. (1997). *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*. (çev. Kayayerli, M.). Kayseri: Geçit Yayınevi.
- Hottari, E. (2006). The Silk Roads and the dialogue between civilizations. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. 385-398.
- Hüttel, H. G. (2006). Karakurum: tarihsel bir bakış. *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi, 188-189.
- İnalçık, H. (2006). Tarihte ipek ve ipekli kumaş; ticaret, yollar ve şehirler. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 329-374.
- İzgi, Ö. (1986). *Kutlug Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İzgi, Ö. (2014). Çin ile Batı arasındaki İpek Yolları (8. Yüzyıla Kadar). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 203-212.
- İzgi, Ö. (2014). Seyahatnamelere göre Orta Asya. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 333-338.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Türk bozkır kültürü*. Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1989). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde sosyal ve ekonomik hayat. *Türkler Ansiklopedisi, C 3*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 15-37.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. (çev. Karatay, S.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Liu, M. (1958). *Chinesischen nachrichten zur geschichte der Ost-Türken (T'u-küe), C I-II*, Wiesbaden.
- Mackerras, C. (1969). Sino-Uighur diplomatic and trade contacts (744-840). *Central Asiatic Journal, 13(3)*, 215-240.
- Marquart, J. (1898). *Die chronologie der Alttürkischen inschriften*. Leipzig.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Minorsky, V. (1948). Tamîm ibn Bahr's journey to the Uygurs. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 12(2)*, 275-305.

- Orhun. (1995). *Orhun seferi araştırmaları Moğolistan tarihi eserleri atlası (seçilmiş sayfalar) (Orkhon Expedition Researches. The Atlas of Historical Works in Mongolia (Selected Pages)*, Ankara: TİKA.
- Ögel, B. (1971). Eski Türk - İran kültür ilişkileri hakkında notlar. *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 351-366.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyetten önce türk kültür tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Rásonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*, Ankara.
- Reşideddin, Fazlullah. (1957). *Cami-et-Tevarih*. C 3, Bakı, Farsça ilmî-tenkitli metni hazırlayan Abdulkерim Ali oğlu Alizâde, Farsçadan tercüme eden: A. K. Arends.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu*. (çev. Kazancıgil, A. ve Bereket, A.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2001). *Orta Asya tarih ve uygarlık*. (çev. Arslan, L.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rugoft, M. (2003). *Marco Polo Doğu ve Batı kaynaklarında çin seyahati*. (çev. Loddo, H.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (1995). *Göktürk tarihinin meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sinor, D. (2000). /Kök/türk İmparatorluğunun kuruluş ve yıkılışı. (çev. Tekin, T.). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 383-424.
- Stavisky, B. Y. (2002). İpek Yolu ve insanlık tarihindeki önemi. (çev. Tezcan, M.) *Türkler Ansiklopedisi*, C 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 222-233.
- Sümer, F. (1994). *Eski Türklerde şehircilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (1995). *Gök-Türkler*. C I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (1999). *Gök-Türkler*. C II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1972). Metinlere dayanarak eski Türklerde göçebe (Ötüken) ve şehir (Hoçu) medeniyetlerinin tahlili. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S 3, 35-60.
- Uno, N., Muraoka, H. ve Matsuda, K. (1999). Persian inscription in memory of the establishment of a Khânqâh at Qara-qorum. *Studies on the Inner Asian Languages*, XIV, 1-64.
- Баттулга, Ц. ve АЗЗАЯА, Б. (2004). Монгол нутаг дахь араб, пэрс бичгийн дурсгалууд, *Acta Historica*, Улаанбаатар, 160-163.
- Шагдарсүрэн, Ц. (1978). Шинээр олдсон араб бичээстэй хөшөө, *Шинжлэх Ухаан, Амьдрал*, Но 2, Улаанбаатар, 65 дугаар тал.